

УДК: 371.134:79.8:37.035.6

Тетяна Сердюк

НАЦІОНАЛЬНА СПРЯМОВАНІСТЬ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ СТУДЕНТІВ-ХОРЕОГРАФІВ У ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ПЕДАГОГІЧНИХ ЗАКЛАДАХ

У статті розкривається значення національного виховання майбутніх учителів хореографії в процесі їх професійної підготовки у вищих навчальних педагогічних закладах, обґрунтовується культурно-мистецьке значення української народної хореографії як важливого засобу національного виховання особистості студента-хореографа; а також аналізуються навчальні дисципліни хореографічного циклу: «Ритміка», «Теорія і методика роботи з дитячим хореографічним колективом», «Мистецтво балетмейстера», «Теорія і методика сучасного бального танцю», зміст яких насичений українознавчим матеріалом та національно-культурними надбаннями українського народу та надаються рекомендації щодо їх практичного використання в навчально-виховному процесі.

Ключові слова: національне виховання, фахова підготовка, студент-хореограф, українознавчий матеріал, хореографічні дисципліни.

В статье раскрывается значение национального воспитания будущих учителей хореографии в процессе их профессиональной подготовки в высших учебных педагогических заведениях, обосновывается культурно-художественное значение украинской народной хореографии как важного средства национального воспитания личности студента-хореографа; а также анализируются дисциплины хореографического цикла «Ритмика», «Теория и методика работы с детским хореографическим коллективом», «Искусство балетмейстера», «Теория и методика современного бального танца», содержание которых насыщено украиноведческим материалом и национально-культурным достоянием украинского народа и даются рекомендации по их практическому использованию в учебно-воспитательном процессе.

Ключевые слова: национальное воспитание, профессиональная подготовка, студент-хореограф, украиноведческий материал, хореографические дисциплины.

The article reveals the meaning of the national education of future teachers of Choreography within the process of their training at high educational pedagogical establishments. It is substantiated the cultural-art

meaning of Ukrainian folk choreography as the important way of national education of student-choreographer's personality. There are also analyzed educational disciplines of choreography cycle: «Rhythmic», «Theory and Method of Work in Children's Choreography Collective», «The Art of Choreographer», «Theory and Method of Modern Ball Dance». It is underlined that the content of these disciplines is enriched with Ukrainian-research material, with national-cultural attainments and properties. There are given instructions on their practice using during the educational process.

Key words: *national education, professional training, student-choreographer, Ukrainian-research material, choreographic disciplines.*

Одним із головних пріоритетів і органічним компонентом розвитку сучасної освіти в Україні є національне виховання, яке спрямоване на формування у дітей і молоді сучасного світогляду, ідей, поглядів, переконань, заснованих на найцінніших надбаннях вітчизняної та світової культури. Головною метою національного виховання є набуття молодим поколінням соціального досвіду, успадкування духовних надбань українського народу, досягнення високої культури міжнаціональних взаємин, формування у молоді особистісних рис громадян української держави, розвиненої духовності, фізичної досконалості, моральної та художньо-естетичної культури.

Національне виховання має здійснюватися впродовж усього процесу навчання дітей та молоді, забезпечувати всебічний розвиток, гармонійність і цілісність особистості, її здібностей і обдарувань, збагачення на цій основі інтелектуального потенціалу народу, його духовності й культури, формування громадянина України, здатного до самостійного мислення, суспільного вибору та діяльності [5].

З часу здобуття Україною незалежності, питання національного виховання молоді є одним із центральних у гуманітарних науках взагалі та педагогіці зокрема. Різні його аспекти досліджують філософи (О. Забужко, С. Кримський, Ю. Павленко, М. Попович та інші), психологи (М. Боришевський, В. Москалець, С. Таглін та інші), історики (М. Алексієвець, Л. Нагорна, Н. Пашина, В. Цвіркун та інші), соціологи (В. Євтух, Т. Рудницька, М. Шульга та інші), політологи (С. Веселовський, І. Кресіна, М. Панчук та інші), літературознавці (І. Дзюба, М. Жулинський, П. Кононенко, Г. Нудьга та інші), а також педагоги (М. Стельмахович, О. Сухомлинська, Д. Тхоржевський та інші), які активно розробляють різні шляхи практичного вирішення цього питання.

Високий рівень сформованості національної самосвідомості, знання національної психології і характеру народу, його культурно-історичних традицій, морально-етичної спадщини, історії й сучасного буття є одним з найважливіших аспектів психолого-педагогічної готовності вчителя до

своєї професійної навчально-виховної діяльності. За таких умов винятково важливого значення набуває проблема національної спрямованості фахової підготовки майбутніх учителів хореографії. Адже від рівня сформованості національної свідомості студентів-хореографів залежатиме результативність їх професійної діяльності.

Відповідальність за повноцінне навчання і виховання молодого покоління покладається, зокрема на вчителів, які можуть ефективно формувати національну свідомість підростаючого покоління, впливаючи не тільки на інтелектуальну, а й на емоційну сферу особистості. В Україні вчитель завжди був втіленням найвищих духовних прагнень народу, а особистість педагога наділялася особливими духовно-моральними якостями: мудрістю, справедливістю, добротою, розумом. Безсумнівно, що й особистість учителя і його професійна діяльність повинні наповнюватися високими ідеалами та прагненнями, які відповідають потребам саморозвитку, як самого вчителя, так і його учнів [6].

Мета статті полягає в обґрунтуванні значення національної спрямованої фахової підготовки майбутніх учителів хореографії та надання рекомендацій щодо практичного використання українознавчого матеріалу в навчально-виховному процесі.

Процес фахової підготовки висококваліфікованих учителів хореографії має бути спрямований на розвиток духовності особистості, формування національної самосвідомості, а також залучення студентів до народних надбань, традицій, звичаїв, побуту, що, зокрема, відображено в художніх зразках української народної творчості та хореографії. Вітчизняні теоретики та практики хореографічного мистецтва (В. Авраменко, Г. Березова, Л. Бондаренко, О. Бурля, К. Василенко, В. Верховинець, А. Гуменюк, С. Забрєдовський, С. Зубатов, О. Мартиненко, Б. Стасько, О. Таранцева, Т. Чурпіта, А. Шевчук та ін.) вважають, що залучення дитини до національного танцювального мистецтва має велике значення для її духовного збагачення, творчого розвитку, фізичного здоров'я, формування інтересу до рухової діяльності, а також в становленні свідомої національної духовності підростаючого покоління.

Національна спрямованість фахової підготовки студентів-хореографів у вищих навчальних педагогічних закладах має спиратися на насиченість навчальних дисциплін українознавчим змістовним компонентом, використання національно-культурних надбань та цінностей у виховній роботі зі студентами, а також на сприяння впливу цих цінностей на громадську життєву позицію сучасної молоді.

Однією з дисциплін професійної та практичної підготовки майбутніх фахівців хореографії є «Ритміка», метою якої є надання студентам знань з питань структури та змісту занять з ритміки для дітей різних вікових груп; формування практичних навичок складання музично-ритмічних вправ,

танцювальних комбінацій, етюдів, музичних ігор; формування професійно-педагогічних навичок та вмінь щодо самостійної розробки конспектів і проведення занять [7].

Заняття з ритміки передбачає виконання різноманітних завдань: музично-ритмічні вправи на засвоєння, закріплення музично-ритмічних навичок, навичок виразного танцювального руху; вправи на просторову орієнтацію; на сприйняття та аналіз музичного твору, на розвиток почуття ритму; хороводи, танці, ігри; завдання на розвиток танцювальної імпровізації та ігрової творчості.

Готуючи майбутніх педагогів до музичного-ритмічного виховання дітей, ми звертали їх увагу на важливість ознайомлення дошкільників з народними танцювальними традиціями, виховання в них національної гордості та інтересу до історичного минулого українського народу, його духовної культури та любові до рідної землі. Велике значення в музично-ритмічному вихованні дітей надається вправам. *Музично-ритмічні вправи* допомагають дитині навчитися володіти своїм тілом, координувати рухи, узгоджувати їх з рухами інших дітей. Так, виконуючи вправи з предметами діти навчаються ритмічно, легко, невимушено діяти під музику, точно переходити від більш енергійних рухів до плавних в залежності від характеру музики та динамічних змін. Для виконання цього виду завдання ми пропонуємо студентам використовувати вправу «Вертушки» (укр. нар. мелодія в обр. Я. Степового); пляску «Запрошення» (укр. нар. мелодія, обр. Г. Теплицького); «Пляску з брязкальцями» (укр. нар. танець «Катерина», обр. Т. Ломової); «Пляску з ляльками» (укр. нар. мелодія, обр. Н. Метлова) [1].

Вирішуючи завдання музично-ритмічного виховання дітей дошкільного віку, ми звертаємо увагу студентів на те, що вони повинні вчити дітей виразно рухатися відповідно до музичних образів, розрізняти та точно передавати в рухах початок і закінчення музичних фраз, закріплювати вміння самостійно міняти рух із зміною та чергуванням музичних частин, відзначати в русі сильну долю такту, реагувати зміною рухів на зміну характеру музики, передавати ритмічний малюнок мелодії хлопками, притупами, стрибками, кроками. Для цих вправ студенти-хореографи в практичній роботі використовують «Пляску з притупами» (укр. нар. танець «Гопак», обр. Н. Метлова), «Пляску з брязкальцями» (укр. нар. танець «Катерина», обр. Т. Ломової) [6], народні мелодії українських польок.

Одним із важливих завдань музично-ритмічного виховання дітей є виконання *вправ на орієнтацію у просторі*. Майбутні педагоги повинні розвивати здатність дітей вільно орієнтуватися в просторі. Для виконання цього завдання пропонуємо студентам використовувати хороводи, де основним виразним засобом є малюнок танцю. Майбутні педагоги розповідають дітям про найдавніший жанр українського танцю – хоровод,

який об'єднував людей будь якого віку і статті та вважався танцем дружби, тому що найчастіше під час його виконання учасники трималися за руки або за хустинки чи віночки, з якими водили хоровод. Студенти-хореографи розучували з дітьми хоровод «Кривульки», рухаючись по залі, називали малюнки «ланцюжок», «равлик», «гребінець» тощо. Також для вправ на орієнтацію у просторі ми радимо використовувати хоровод-веснянку (музика укр. нар. пісні «Веснянка», обр. Н. Лобачева, сл. О. Висотської; хоровод «Льон» (музика укр. нар. пісні «На горі-то льон», обр. М. Красева; ліричну весняночку «Ягіл-Ягілочка»; пляску «Зміни пару» (укр. нар. полька) [4].

Готуючи майбутніх педагогів до роботи з дітьми дошкільного віку, ми спрямовуємо їх увагу на розв'язання важливого завдання – знайомство з композиційними різновидами *українського танцю та народних музично-ритмічних ігор*, залучуючи дітей до української народної творчості. Вивчаючи з дітьми танцювальні рухи українського танцю, студенти надавали їм образної характеристики, наприклад, «вихилясник»: перша частина – колупаємо землю (носок-каблук), друга – ніби беремо землю (робоча нога наближається спереду до рівня гомілки опорної ноги), а потім відкидаємо її від себе (нога виводиться у повітря вперед-праворуч). Студенти-хореографи заохочували дітей різними римованими лічилками, віршиками.

Велике значення в процесі музично-ритмічного виховання мають завдання на розвиток *танцювально-ігрової творчості*, які розвивають у дітей образність, виразність рухів, сприяють накопиченню музичних вражень та досвіду. З метою розвитку танцювальної творчості дітей, можна запропонувати танцювальну імпровізацію: звучить лірична хороводна мелодія, під яку дівчата вільно рухаються залюю і шукають квітку для віночка, а потім виконують з нею невеличкий імпровізований танок. Майбутні педагоги знайомлять дітей з українським вінком: розповідають про символічне значення квітів, трав і листя дерев у вінку та різнокольорових стрічок і читають висловлювання про вінок.

Важливе місце, як у музично-ритмічному вихованні, так і у формуванні національної свідомості дітей відводиться вивченню джерел народної хореографії, ігор та обрядів. Рухлива музична гра, яка знайомить з національними традиціями, має велике педагогічне значення. На це вказував ще К. Ушинський, який закликав «звернути увагу на народні ігри, розробити це багате джерело, організувати їх і створити з них чудовий і могутній виховний засіб» [10]. Саме у праці В. Верховинця «Весняночка» розроблена та реалізована ідея національного виховання дітей засобами музичного, хореографічного та драматичного українського мистецтва. Репертуар «Весняночки» побудовано на основі фольклорного матеріалу. Рухливі музичні ігри являють собою унікальний синтез народної традиції,

творчої імпровізації, художньої образності та ігрової доступності. На думку В.Верховинця, «гра є наймиліша хвилина, яка потрібна дитині для всебічного виховання її молоденького тіла, розуму та її індивідуальних здібностей» [2]. В. Верховинець вважав, що національні музично-рухливі ігри виховують особистість не шляхом словесних переконань і доказів, а завдяки своїй природі, художньо-образним розкриттям певних життєвих явищ, ситуацій, характерів героїв, тобто емоційно впливає на психіку дитини, а отже і на її практичну діяльність. Особливу привабливість всім іграм надають пісні, зібрані в народі або створені видатними музичними діячами України. На сторінках «Весняночки», окрім пісенного доробку її автора, можна зустріти чимало творів П. Демуцького, П. Козицького, М. Лисенка, М. Леонтовича, К. Стеценка, а також фольклорні записи С. Дрімцова, К. Квітки, А. Конощенка, С. Титаренка.

Послідовна, систематична робота над вирішенням завдань музично-ритмічного виховання, розвиває уяву дітей, їх творчу активність, учить усвідомленому відношенню до сприйняття музики, до емоційно-динамічного осмислення рухів; сприяє комплексному вирішенню завдань всебічно розвинутої, гармонійної особистості. Дуже важливо, щоб ця робота проводилася саме на засадах національного мистецтва. Завдяки участі в національних музичних іграх, танцях, хороводах, імпровізаціях діти мають чудову можливість доторкнутися до джерел українського народного мистецтва. Танцювальний етнографічний матеріал, різноманітні лічилки, пісні, які залучають дітей до фольклору, сприяють формуванню національної свідомості та гідності, вихованню любові до рідної землі, родини, свого народу.

Однією з провідних навчальних дисциплін у фаховій підготовці майбутнього педагога-хореографа, керівника дитячого хореографічного колективу є «Теорія та методика роботи з дитячим хореографічним колективом» [8], під час засвоєння якої студенти вчать визначати завдання та зміст роботи дитячого хореографічного колективу, планувати навчально-виховний і творчий процес, розробляти конспекти хореографічних занять різних видів, сценарії виховних заходів і концертних програм, проводити їх фрагменти та аналізувати, добирати танцювальний репертуар для певної вікової категорії.

На позитивне заслуговує те, що у змісті цієї дисципліни є теми, які спрямовані на вивчення дітьми основ українського народного танцю, що відіграє значну роль у відродженні та збагаченні національної культури. Ознайомлення дітей з яскравим колоритом української хореографічної лексики, цікавими композиційними формами, своєрідними національними костюмами допомагає їм усвідомити значущість національно-культурних цінностей, зокрема традицій і обрядів.

Підготовка майбутніх педагогів до хореографічної роботи з дітьми

молодшого віку за цією програмою розрахована на розв'язання таких завдань: залучати дітей до національної народної творчості, знайомити з композиційними різновидами українського танцю (хоровод, гопак, козачок, гуцулка). Так, в темі «Українські візерунки» майбутні педагоги знайомлять дітей з назвами українських хороводів, танців, забав, ігор, етюдів та вправ, особливостями дівочого та чоловічого українського танцю і народного костюма, вчать виконувати уклін і доступні рухи українського танцю (зальотний біг, бігунець, бічна доріжка, вихилясник, вірьовочка, тинок, присядка, «жабка» у напівприсіданні тощо), формують навички виразного виконання окремих танцювальних форм українського танцю (хороводи, танці, забави), дають уявлення про регіональні особливості танцювальної культури та знайомлять з танцями свого регіону. Так, наприклад, тема «Українські забави» знайомить дітей із кращими зразками української народної музики, вчить імпровізувати на національному матеріалі («Лісоруби», «Зима та весна», «Шевчик» та інші), надає уявлення про традиції та обряди українського народу, знайомить з деякими святами («Щедрий вечір», «Зустріч Масляної», «Великдень»).

Розробляючи конспекти хореографічних занять, викладач пропонує тему «Ми діти твої, Україно!», метою якого є розширення знань дітей про український народний танець та його особливості, уявлень про образний характер танцювальних рухів, розвиток емоційно-ціннісного ставлення до національних танцювальних традицій, виховання почуття приналежності до свого народу, його духовної культури, яку необхідну зберігати та збагачувати. У змісті заняття педагог знайомить дітей з танцювальною культурою українського народу, читає вірш про Україну, про український танок, який ввібрав у себе дівочу лагідність, чаруючу красу і силу козаків. І всі ці риси українського народу – жіноча врода, ніжність і гостинність, а також чоловіча сила, могутність і непоборність передаються у привітанні-уклоні, яким на Україні зустрічають шановних гостей.

У змісті тематичного заняття з групою дівчаток «Дівочі посиденьки» педагог поглиблює знання дітей про український народний танок, про характерні особливості жіночого танцю та жіночого національного одягу, використовує народні висловлювання.

Цікавим є тематичне заняття з групою хлопчиків «Козацькому роду нема переводу!», метою якого є ознайомлення з особливостями чоловічого танцю та костюма; давання уявлення про танці козаків («гопак», «козак», «повзунець») та про їхні характерні особливості; вивчення рухів чоловічого танцю («присядка», «м'ячик», «повзунець»).

У змісті заняття педагог розказує про найпопулярніший танок який був у козаків – гопак, звідки пішла назва цього танцю і які рухи використовуються в ньому; знайомить хлопців з танцем, який виник ще в давнину в середовищі козаків-запорожців і який названий іменем їх

творців – «козаком». Його виконували дві особи, які вели між собою змагання. Тобто танець «Козак» – це боротьба характерів, відкритий вияв емоцій, змагання в сили, вправності і творчій фантазії. Танець «Козак» був символом волі та вільного козацтва. Педагог підкріплює свою розповідь описом козацьких танців відомого українського письменника М. Гоголя з твору «Тарас Бульба»; зацікавлює хлопців до дій віршами.

Педагог звертає увагу на козацьке вбрання, яке було зручним, що дозволяло козакам виконувати складні рухи, демонструє ілюстративний матеріал, на якому зображено виконання трюкових елементів професійними танцівниками. Знайомить з танцем «Повзунець».

Складний і багатогранний процес фахової підготовки майбутнього педагога-хореографа, керівника хореографічного колективу передбачає вивчення цілого ряду професійних дисциплін, серед яких одне з провідних місць належить дисципліні «Мистецтво балетмейстера» [3]. Одним з основних завдань даної дисципліни, а також важливою інтегрованою вимогою до знань і вмінь студентів є ознайомлення з хореографічною спадщиною та зразками творчих постановок видатних вітчизняних балетмейстерів минулого та сучасності: К. Балог, М. Вантуха, П. Вірського, М. Годенка, Г. Клокова, А. Кривохижі, В. Похиленка, Я. Чуперчука та інших.

До змісту програми «Мистецтво балетмейстера» освітньо-кваліфікаційного рівня бакалавр входять три змістових модуля, які охоплюють вивчення різних аспектів українського народного хореографічного мистецтва. Так, змістовий модуль «Особливості української народної хореографії» поширює знання студентів про історію виникнення та розвитку українського народного танцю, про видатних теоретиків і практиків українського хореографічного мистецтва, про регіональні особливості української хореографії та особливості композиційної побудови українських народних танців, знайомить з танцями Запорізького краю та формує навички виконання деяких характерних танцювальних зразків («Горлиця», «Коханочка», «Хортичанка» та інших). Змістовий модуль «Творчий підхід до визначення тематики українського народного танцю» вчить студентів-хореографів творчо підходити до вибору теми постановки українського сценічного танцю, користуватися фольклорними джерелами, історичними фактами, відео та аудіо матеріалами; розвиває навички роботи над розробкою композиційного плану та добору лексичного матеріалу до власної постановки. Змістовий модуль «Постановка українського народно-сценічного танцю» розвиває практичні навички творчої співпраці з виконавцями, формує власний стиль ведення репетиційного процесу; збагачує арсенал рухів і покращує виконавську майстерність студентів шляхом активної участі у постановках однокурсників.

Однією з нормативних дисциплін професійної та практичної

підготовки студентів-хореографів освітньо-кваліфікаційного рівня «бакалавр» є «Теорія і методика сучасного бального танцю» [9]. Одна з тем цієї дисципліни «Ансамблі бального танцю: загальна характеристика» знайомить майбутніх керівників хореографічних колективів з принципами формування репертуару та вчить їх використовувати національну тематику, сучасну обробку української музики і танцювальної лексики для збагачення виразних засобів масових форм сучасної бальної хореографії.

Так, вивчаючи європейську програму, а саме: повільний вальс і повільний фокстрот, студентам-хореографам в якості музичного супроводу пропонуються українські народні пісні «Місяць на небі, зіроньки сяють», «Листопад», «Реве та стогне Дніпр широкий (на слова Т. Шевченка). Опановуючи танцювальну композицію «Румба» латиноамериканської програми викладач використовує українські естрадні пісні: «Така як ти» (група «Океан Ельзи»), «Сіла птаха», «Чортополох» (Т. Повалій). Музичним супроводом до танцювальної композиції «Ча-ча-ча» пропонується українська народна пісня «Стожари» (Т. Повалій), «А ніч шепоче» (гурт «Дзвони»), українські народні пісні: «Смерека», «Ти ж мене підманула».

Використання можливостей саме українського національного мистецтва у навчально-виховному процесі підготовки майбутнього вчителя хореографії є вельми природним, і необхідним, і таким, що відповідає головному завданню освітнього процесу – формуванню особистості свідомого громадянина, здатного працювати в ім'я свого народу, своєї держави, своєї нації, іншими словами – формуванню національної свідомості майбутнього нашої країни.

Перспективи подальших пошуків у напрямку дослідження ми вбачаємо у більш ґрунтовному та широкому впровадженні джерел національної культури у зміст дисциплін професійної підготовки майбутніх учителів хореографії та розробці методичних матеріалів для забезпечення національно-патріотичного виховання студентської молоді.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бекина С. И. Музыка и движение: (Упражнения, игры и пляски для детей 5-6 лет). Из опыта работы муз. руководителей дет.садов / Автор.-сост.: С. И. Бекина, Т. П. Ломова, Е. Н. Соковнина. – М. : Просвещение, 1983. – 208 с.
2. Верховинець В. М. Весняночка / В. М. Верховинець. – [5-е вид.]. – К. : Музична Україна, 1989. – 342 с.
3. Мистецтво балетмейстера: робоча програма дисципліни для студентів напряму підготовки 6.020202. Хореографія* / Розробник О. В. Мартиненко. – Бердянськ : БДПУ, Інститут психолого-педагогічної освіти та мистецтв, кафедра хореографії, 2013. – 26 с.
4. Музыкальные игры и пляски в детском саду: пособие для муз.

- руководителей детских садов / Сост. Е. Е. Каява, Л. Н. Кондрашова, С. Д. Руднева. – Л. : Государств. учебно-пед. издат. министерства просвещения РСФСР Ленинградское отделение, 1963. – 400 с.
5. Національна доктрина розвитку освіти України у ХХІ ст.: Міністерство освіти і науки України, Академія педагогічних наук України: <http://univd.edu.ua/index.php?id=99&lan=ukr>.
 6. Ревнюк Н. Оптимізація національної спрямованості навчально-виховного процесу у ВНЗ засобами педагогічного краєзнавства // Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету, серія Педагогіка № 2 (11) ' 2013. – С. 138–141.
 7. Ритміка: робоча програма навчальної дисципліни (за кредитно-модульною системою) для студентів напряму підготовки 6.020202.Хореографія / Укладач Т. І. Сердюк. – Бердянськ : БДПУ, Інститут естетичного та фізичного виховання, кафедра хореографії, 2010 р. – 18 с.
 8. Теорія і методика роботи з дитячим хореографічним колективом: робоча програма дисципліни для студентів напряму підготовки 6.020202. Хореографія* / Розробник О. В. Мартиненко. – Бердянськ: БДПУ, Інститут психолого-педагогічної освіти та мистецтв, кафедра хореографії, 2013. – 38 с.
 9. Теорія та методика сучасного бального танцю: робоча програма дисципліни для студентів напряму підготовки 6.020202. Хореографія* / Розробник І. М. Бойко. – Бердянськ: БДПУ, Інститут психолого-педагогічної освіти та мистецтв, кафедра хореографії, 2013. – 21 с.
 10. Ушинский К. Д. О народности в общественной воспитании / К. Д. Ушинский // Педагогические сочинения : [в 11 т.] – М. – Л. : Узд-во АПН РСФСР, 1948. – Т. 3. – С. 268–284.